

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Крапівін Олександр Васильович

**Болгарська землеробська народна спілка у
політичній боротьбі першої чверті XX століття**

Спеціальність 07.00.02 - Всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ - 1996

84(100)

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00757278 (-)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Донецькому державному університеті

Офіційні опоненти -

Доктор історичних наук, професор В.П.Кириченко

Доктор історичних наук, професор, заслужений
діяч науки України І.М.Кулинич

Доктор історичних наук, професор Ю.М.Алексєєв

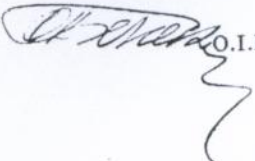
Провідна установа - Інститут національних відносин і
політології НАН України

Захист відбудеться " 23 " грудня 1996 р.
о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д.01.01.32 в Київському університеті імені Тараса Шевченка
(252033, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету (Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий " 21 " листопада 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

О.І.Божко

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, приміток, списку джерел і літератури.

Вступ. Актуальність теми. В умовах гострих соціальних та національних конфліктів кінця XIX ст. в Болгарії починає пробуджуватись політична активність селянства. Підставою до цього стало пограбування селянської праці, яке відбувалося не в процесі виробництва, як у випадку з промисловим пролетаріатом, а за допомогою державної податкової системи та при реалізації продукції селянського господарства на ринку. Переконавшись, що на певному етапі капіталіст стає жорстокішим визискувачем селян, ніж феодал, болгарські землероби починають вступати на шлях боротьби з буржуазною владою. В Болгарії виникає селянський рух, який по суті став продовженням в нових умовах демократичних принципів та традицій національного Відродження. Особливістю селянського політичного руху після визволення країни від турецького ярма було те, що він розвивався як самостійна від буржуазного та пролетарського руху суспільна сила, яка була спрямована проти капіталістичної експлуатації землеробів, проти політики реакційних сил країни в селянському питанні.

Історія Болгарської землеробської народної спілки першої чверті XX ст. невід'ємно пов'язана з іменами Дімітра Драгієва (1864-1943) та особливо Олександра Стамболійського (1879-1923), які відіграли видатну роль в політичному житті країни. Свої життя вони присвятили боротьбі за політичні та духовні інтереси селянства, явили собою взірць лідерів, які тісно пов'язані з болгарським селом, жили його потребами і турботами. Пізніше шляхи їх розійдуться. В 1919 р. Д. Драгієв і його однодумці не погодились з політичною лінією О. Стамболійського. Вони поклали початок кризі в селянському політичному русі й покинули лави Болгарської землеробської народної спілки (БЗНС). Стамболійський залишається єдиним лідером БЗНС і, як свідчать його численні сучасники, борцем за права болгарських селян, за демократію країни, він не мав собі рівних. Його безсумнівно здатна особа привертала увагу багатьох політичних діячів європейських країн, в першу чергу лідерів аграрних держав.

Селянський рух в Болгарії ще в момент свого зародження почав перетворюватись в політичний

зусиллями Д. Драгієва. Намагаючись
ЛНБ ім. В. Стефанича
АН України

вивести селян з-під впливу як правих так і лівих партій, він зробив максимум можливого в цьому напрямі. Його учні та соратники, а самим талановитим та енергійним серед них був безперечно Стамболійський, не тільки зуміли розробити програму політичного руху, а й відштовхуючись від неї, перетворити цей рух в масовий, додаючи йому характер антимонархічного, антикапіталістичного, антивоєнного і виступили, нарешті, за утворення держави, долю якої вершили б селяни. Останнє не зміг зрозуміти і не прийняв Драгієв, прихильник еволюційного шляху розвитку суспільства. Стамболійський рушив набагато далі, закликаючи болгарських селян до перетворень в країні в умовах усталеної диктатури БЗНС. Одержавши необмежену довіру селян, він швидко перетворився на визначного політичного керівника Землеробської спілки й політичного діяча країни.

Вершиною його політичної діяльності було керівництво болгарським урядом в 1919-1923 рр., тоді в Болгарії були зроблені спроби запровадити радикальні реформи в господарському, політичному та культурному житті, які торкалися інтересів буржуазії та загрозували її класовому пануванню. Ідея селянської демократії, яку прагнув втілити в життя уряд Стамболійського, була основною ідеєю. Незважаючи на реальні можливості, союз трудящих селян і робітників в Болгарії не був здійснений. Цим скористалась крупна болгарська буржуазія, яка зробила антидемократичний переворот, під час якого Олександр Стамболійський був вбитий. БЗНС, який так успішно розвивався в першій чверті ХХ століття, опинився в стані глибокої кризи, підсумком якої став розпад в середині 20-х років Землеробської спілки.

Предметом дослідження є зародження, становлення та розвиток організованого селянського руху в Болгарії, його ідеологія; боротьба селян проти політики царя і політичних партій розколоті і підкорити своєму впливу Землеробську спілку; антимілітаристська та антивоєнна позиція селянського руху. Увага автора сконцентрована на формах та методах боротьби БЗНС за владу, причинах суперечності і кризи в його лавах. При цьому підкреслювалося, що Землеробська спілка стійко прагнула до самостійної влади - "конституційного парламентського правління" - яка могла, на думку його лідерів, захистити дрібного власника від натиску

значного капіталу і запобігти виникненню соціалізму. Селянський політичний рух в образі Землеробської спілки повністю заперечував "буржуазні" політичні партії, вважаючи, що вони відіграли свою роль і не мають майбутнього. Нема майбутнього і у пролетарів, адже в різних країнах робітники не змогли вирішити великих завдань, а більшовики в Росії "скомпроментували соціалізм". Селянські маси, на думку лідерів БЗНС, перетворюються в домінуючий фактор в аграрних країнах, таких, як Болгарія, а селянські партії стають віссю політичного життя суспільства.

Землеробська спілка в Болгарії після закінчення першої світової війни дійсно мала перевагу над усіма селянськими та аграрними партіями Європи. Незважаючи на свою організованість та самовіддану боротьбу за висунуті принципи, вона все-таки терпіла одну поразку за іншою, бо своєчасно не проаналізувала причини кризи в селянському політичному русі.

Об'єктом аналізу є боротьба БЗНС за політичну владу з наміром встановлення селянської диктатури.

Стан наукової розробки теми. Історіографію проблеми автор умовно розділив на три періоди. Перший охоплює безпосередньо першу чверть ХХ ст., другий - з часу усунення уряду Землеробської спілки і до середини 40-х років, третій - з середини 40-х років до нашого часу.

Перші роботи, присвячені селянському руху, з'явилися в роки його зародження¹. Це брошури, журнальні та газетні статті. В основному вони носили публіцистичний та агітаційний характер або мали за мету мобілізувати селян на боротьбу й захист своїх інтересів. Авторам, а це були, головним чином, активні діячі Землеробської спілки, лише частково вдалося визначити перші кроки селянського політичного руху.

Не була розкрита ця тема і в літературі, яка з'явилася в період існування уряду О.Стамболійського. Вона, головним чином, була присвячена життю та діяльності найавторитетнішого лідера болгарських селян. На початку 1919 р. в газеті "Земледельско знаме" була надрукована коротка біографія О.Стамболійського². Потім з'явилися брошури, в яких

¹ Драгиев Д. Гласъ към българските земеделци. - Стара Загора, 1900; його ж. Земледельскитъ съюзъ и политика. - Пловдив, 1901; його ж. Личният режим в България и неговото премахване. - Стара Загора, 1908 та ін.

² Земледельско знаме. - 1919. - 30 януари; 1 февруари.

була зроблена спроба дати нарис політичної біографії Стамболійського з метою зміцнення його авторитету як голови болгарського уряду і захистити від нападок буржуазної преси³. Головна увага приділялась його заслугам в боротьбі проти режиму царя Фердинанда і авантюристичного мілітаристського курсу. В цих роботах давалась висока оцінка реформаторській діяльності уряду Стамболійського, підкреслювався його реалізм як державного та політичного діяча. В 1922-1923 рр. побачили світ і роботи, які належали перу політичних противників БЗНС⁴. В них грубо були спотворені реалії того часу. Спілка визначалася як "політичне непорозуміння", а Стамболійському приписувалися всі неймовірні злочини проти своєї країни. Він характеризувався не інакше як диктатор, казнокрад і могильник Болгарії.

Для наступного періоду, який почався після вбивства О.Стамболійського та ліквідації уряду БЗНС, характерно значне збільшення чисельності робіт, присвячених його життю та діяльності, історії селянського руху. В окремих роботах дається цілком позитивна оцінка як селянському політичному рухові, так і його лідеру⁵, а в інших, головним чином мемуарного характеру⁶, навпаки, багато уваги приділено необгрунтованим нападкам на нього, акцентується увага на стихійності руху, на слабкості та помилках Стамболійського. Необхідно відзначити, що таким виданням майже завжди давалася різка відсіч послідовниками справи та вчення Олександра Стамболійського⁷. Нарівні з цим в подібних публікаціях, як правило, був ряд нових цікавих фактів з життя селянського лідера. Сьогодні ці роботи можна розцінювати також як документальні джерела.

³ Пенчев П. Александър Стамболійски. - София, 1919; Панов Ал. Ал. Стамболійски в политическия живот на България. - София, 1921; Консулов К. История и развой на Земледельския съюз в България // Ново знаме. - София, 1921. - N 5; Александър Стамболійски. - София, 1922 та ін.

⁴ Балканската война и земледельския съюз (факти и документи). - София, 1922; Виновността на дружбата за народната катастрофа. - София, 1922; Правителството на Стамболійски и македонското освободително движение. - София, 1923; Писмата на Стамболійски от затвора: Дружбашкия режим. - София. - 1923 та ін.

⁵ Киранов П. Българското земледельско движение (идеи, развитие, дело). - София, 1927 та ін.

⁶ Пекарев Ю. Моите политико-обществени спомени. - София, 1929; Табаков И. Александър Стамболійски. - София, 1930; Радолов Ал. Превратът на 9-й юни і престъпно нехайство. - София, 1931 та ін.

⁷ Стамболійски Асен. Отговор на едно престъпно обвинение. - София, 1931; Аврамов А. - Истината по големите въпроси. - София, 1932.

Одна з перших серйозних оцінок діяльності Стамболійського та керованого ним селянського руху була дана на сторінках журналу "Крестьянский Интернационал"⁸ незабаром після усунення влади уряду Землеробської спілки. Критикуючи вчення Стамболійського, з доктринерських позицій, викриваючи причини кризи в селянському політичному русі, поразку спілки в червні 1923 р., автор статті М.Горов (І.Орманов) в той же час дає високу оцінку його діяльності на посту голови болгарського уряду⁹. В ті ж роки з'являються роботи, де знаходила відображення тодішня концепція БКП по відношенню до спілки О.Стамболійського. Так, в статтях секретаря ЦК БКП Х.Кабакчієва, які були вміщені в збірці "Очерки политической Болгарии"¹⁰, БЗНС визначалася як партія сільської буржуазії і єдиний фронт з нею заперечувався. Автор називає Стамболійського ревностним захисником монархізму в Болгарії, а реформи його уряду характеризував різко негативно¹¹. Подібна точка зору деякий час існувала і в інших роботах¹².

Негативну характеристику селянському рухові та Стамболійському дали в ряді своїх робіт Я.Сакизов і Д.Казасов¹³ - лідери партії широких соціалістів. Практично такої ж позиції додержувалися і деякі інші діячі цієї партії¹⁴, які намагалися зобразити селянського лідера диктатором та поставити знак рівняння між урядом Стамболійського та сталою в країні диктатурою уряду О.Цанкова.

Невелику увагу приділяла селянському політичному руху, Землеробської спілки і Стамболійському буржуазна історіографія. Незабаром після червеневого перевороту 1923 р. і усунення уряду Стамболійського побачили світ цілий ряд робіт, в яких були наклепницькі

⁸ Крестьянский Интернационал. - 1924. - N 1.

⁹ Там же. - С. 48-56. Див. також: Горов М. Борьба крестьян Болгарии. - М. - Л., 1927.

¹⁰ Троцкий Л., Кабакчиев Х. Очерки политической Болгарии. - М., 1923.

¹¹ Там же. - С. 153, 158.

¹² Луканов Т. Крестьянская Болгария. - М., 1926; його ж. Болгария. - М., 1927; його ж. Современная Болгария. - М., 1928 та ін.

¹³ Казасов Д. Тъмнините на заговора (из дневника на един журналист.) - София, 1925; його ж. Без път и без идеи. - София, 1926; Сакъзов Я. Дружбаши и комунисти // Обществена мисъл. - София, 1925. - N 2 та ін.

¹⁴ Чешмеджиев Г. Сноп лъчи в тъмнините на заговора. - София, 1925; Христов Хр. Мизерните около "Тъмнините на заговора". - София, 1926 та ін.

виступи і оцінки діяльності селянського лідера і самого руху¹⁵. Один з авторів іменував Стамболійського не інакше як " болгарським Чінгісханом ", " болгарським Нероном " ¹⁶. Через деякий час, вже після скасування уряду Цанкова, тон болгарської історичної літератури стає більш стриманим¹⁷. Автори нових праць навіть визнають, що Стамболійський був " енергійний діяльний вождь ", і " в боротьбі склав свою буйну голову " ¹⁸. Цілий ряд робіт, які вихваляли правління царя Бориса III, оцінюють уряд Стамболійського " як важкі дні " для Болгарії, всіляко звеличується в них боротьба царя проти селянського керівника, його участь в підготовці і усуненні червеного перевороту¹⁹.

В кінці 20-х років В. Коларов опублікував великий нарис, присвячений проблемі союзу робітничого класу та селянства в Болгарії²⁰. В ньому автор відмовляється від кваліфікації О. Стамболійського як представника куркулів, визначивши його виразником інтересів селян-середняків²¹. Характеризуючи головну роботу Стамболійського " Політичні партії або станові організації? " В. Коларов робить висновок, що його вчення " відображало бойові настрої селян-середняків в період до перевороту " ²². Стаття безперечно була кроком вперед, поглиблюючи оцінку ролі Стамболійського в політичній історії країни в перші післявоєнні роки.

Негативні оцінки селянського руху, діяльності Стамболійського та його урядів мали місце в дисертаційних роботах авторів, які захистилися в

¹⁵ Тайните на Стамболійски на остров Капри при Неапол. - София, 1923; Василев Сл. 9-и юни и събитията около Т. - Пазарджик (из дневника ми). - Пловдив, 1924; Мистерия на Стамболійски и неговия щаб. - София, 1925 та ін.

¹⁶ Мирчев Н. Паденето на Стамболійски. - Пловдив, 1923. - С. 4-6, 27.

¹⁷ Станев Н. Нова България. - София, 1929; Орманджисв Ив. Нова и пай-нова история на българския народ. - София, 1943 та ін.

¹⁸ Малinov Ал. Под знака на острастени и опасни политически борби. - София, 1943. - С. 130, 151.

¹⁹ Камчийски Н. Впечатлени и отзиви за цар Борис III. - София, 1936; Илиев Н. Борис III, цар на българите. - София, 1940; Керемедчиев П., Ас. Миланов. Н. В. Борис III, цар на българите, през погледа на чужденци. 1918-1943. - София, 1943 та ін.

²⁰ Коларов В. Съюз на работниците и селяните / Избрани произведения. - Т. П. - София, 1954. - С. 159-209; див. також: " Аграризм " как теория социального мира // Коммунистический Интернационал. - 1929. - N 19. - С. 18-24; - N 20. - С. 29-36.

²¹ Коларов В. Избрани произведения. - Т. II. - С. 188.

²² Там же.

середині та другій половині 30-х років. Це молоді болгарські політичні емігранти А. Андріїв, Г. Костов, А. Старейшинський²³ та інші.

Напередодні другої світової війни Ж. Натан та П. Кунін надрукували праці²⁴, в яких містились нечисленні, але цікаві факти з історії БЗНС та селянського руху в Болгарії, а також була дана характеристика окремих сторін діяльності уряду Стамболійського.

Підбиваючи підсумок вивченню в 1920 - середині 40-х рр. історії селянського руху та БЗНС, належить констатувати, що в період, який ми розглядаємо, відбувається зародження й становлення розробки цього безсумнівно важливого наукового напрямку. В історичній літературі, в остаточному підсумку, знайшла місце більш об'єктивна оцінка історії руху і Землеробської спілки. В той же час треба відмітити, що в силу ряду обставин ці процеси йшли повільно і затяглися на довгі роки. Основна частина оцінок, як в цілому руху так і діяльності БЗНС, лише почала формуватися і не пройшла перевірки наступними дослідниками і науковими дискусіями. Але вихідна база для глибокої розробки даного питання вже була створена.

Суттєве поживлення у вивченні селянського руху, поглядів та діяльності його лідерів відбулося після 1944 р., який знаменував початок третього періоду в історіографії, що було пов'язано з політичною активізацією Землеробської спілки, а також появою в землеробській пресі дуже великої кількості спогадів про Стамболійського²⁵. В цілому ряді робіт знову піднімається на щит стана теорія Стамболійського, ідеалізується він сам і БЗНС²⁶. Після розгрому урядом БКП лідерів спілки в 1947 р., нові

²³ Див. докладніше: Сохан П., Чернявски Г. Формиране на марксистско-ленинската концепция за историята на България. 1918-1944. - София, 1983. - С. 184-193.

²⁴ Натан Ж. Икономическа история на България след Освобождението. - София, 1938; Кунин П. Характерът на селското стопанство в България. - София, 1940.

²⁵ Земледельско знаме. - 1944. - 25, 28 октомври; 1946. - 30, 31 май; Кантарджиев А. Лични спомени за Александър Стамболійски, Димитър Грънчаров и 9-и юни. - Трявна, 1945; Убийството на Александър Стамболійски говори... - София, 1945; Пенчев А. Познавате ли Александър Стамболійски? Бунтовника, публициста, държавника и мъдрец. Спомени и бележки. - В.Търново, 1947; Александър Стамболійски. Сборник. - София, 1948; Агънски Н. 1923 година. - София, 1946 та ін.

²⁶ Генов П. Трудовата повинност - най-гениалният закон на Ал. Стамболійски. - София, 1945; Геновски М. Философската основа на земеделската идеология. - София, 1945; Пашев Б. Идеологията на земеделското движение. - Ч.1. - София, 1945; Кожухаров К. Реформаторско дело на Александър Стамболійски. - София, 1946; Петков Н. Александър Стамболійски. Личност и идеи. - София, 1946 (1-е издание выпло в 1930 г.); Геновски М. Александър Стамболійски. Живот, идеи, борби (1900-1914). - Ч.1. - София,

керівники БЗНС на чолі з Г.Трайковим піддають критичному перегляду всі роботи, присвячені селянському руху та вченню Стамболійського. Деякі з істориків навіть намагаються в своїх роботах проводити паралелі між соціально-політичними поглядами Стамболійського та соціалізмом²⁷.

Друга половина 40-х років для болгарської історичної науки була часом, коли вона опинилась у полоні марксистсько-ленінських догм та схем. Цим і пояснюється той факт, що кількість робіт про БЗНС скоро різко скоротилася. Але вже в цей час були зроблені перші спроби дослідження основних сторін діяльності уряду Землеробської спілки з нових ідейних позицій²⁸.

Цікавість до історії селянського політичного руху, БЗНС, життя та діяльності його лідерів, їх вчення, не залишилося непомітним для радянських істориків. Ця проблема стала предметом пильного вивчення цілої групи радянських болгаристів. Вона опрацьовувалась М.А.Бірманом, А.М.Кіршевською, І.М.Частухіним та деякими іншими істориками, які намагалися також виявити шляхи приходу селян в Болгарії до влади, відношення спілки до БКП і до інших політичних партій країни, проаналізувати характер режиму уряду Стамболійського.

Слід зауважити, що методика наукового дослідження, яка переважала в другій половині 40-х - на початку 50-х років, не дозволяла тоді ні жодному з авторів створити досить упевнену з наукової точки зору роботу. Особливо показною в цьому плані є кандидатська дисертація І.М.Частухіна, яка стала першою і до недавнього часу єдиною в радянській історіографії працею з історії БЗНС від її заснування до приходу до влади в 1919 р.²⁹ Заключні III і IV розділи дисертації цілком присвячені ідеологічним основам Землеробської спілки і її діяльності на основі теоретичних поглядів О.Стамболійського. Віддаючи належне цій першій значній роботі, слід зазначити, що вона має ряд серйозних недоліків. Автору не вдалося уникнути декларативності, схематизму і опису в

1947; його ж: По кървавите следи на Стамболійски. - София, 1947; його ж. И в смъртта са живи. - София, 1947 та ін.

²⁷ Геновски М. Земледелското движение и ленинизмът. - София, 1948; Кожухаров К. Стамболійски и Благоев // Земледельско знаме. - 1949. - 11 юни та ін.

²⁸ Йовков Я. Управлението на Земледельски съюз (1919-1923) // Исторически преглед. - 1949/1950. - Кн. 3. - 1950 / 51. - Кн. 3 та ін.

²⁹ Частухин И.Н. Болгарский земледельческий народный союз от основания и до прихода к власти (1899-1919 гг.). - Дисс. канд. ист. наук. - М., 1948.

багатьох важливих питаннях, які порушувалися в дослідженні. Слід зауважити, що в наступні роки, продовжуючи займатися дослідженням історії спілки в кінці XIX - на початку XX ст. І.М.Частухін якісно поліпшив і уточнив деякі оцінки діяльності Землеробської спілки і Стамболійського. Цей факт дозволяє зробити висновок, що Частухін був і залишається одним з найбільш видатних радянських дослідників раннього етапу селянського руху та діяльності Стамболійського ³⁰.

В кінці 40-х років в Інституті слов'янознавства АН СРСР А.М.Кіршевська почала готувати дисертацію, присвячену уряду БЗНС ³¹. Робота, яку захистила авторка в 1952 р., стала певним вкладом у вивчення селянського руху в період правління уряду Стамболійського. В дисертації А.М.Кіршевської чітко простежується концепція пробуржуазності БЗНС, фактичного резерву буржуазії, як на першому етапі його існування, так і після приходу до влади ³². В той же час значна частина матеріалу свідчить про антибуржуазність БЗНС, прагнення Стамболійського і рядових членів спілки до зближення з трудящими міста і з усім демократичним табором країни. Надрукувавши незабаром після захисту дисертації ряд своїх статей ³³, А.М.Кіршевська продовжує відстоювати точку зору, яка знайшла відображення в її дисертаційній роботі. Аналіз робіт Кіршевської дозволяє зробити висновки про суперечливість її концепції відносно ролі БЗНС в політичній боротьбі після першої світової війни.

З концепцією пробуржуазності БЗНС узгоджується дисертація і стаття М.А.Бірмана ³⁴. Його роботи, присвячені післявоєнній кризі в Болгарії, стали першими в радянській історіографії дослідженнями такої важливої проблеми. В них, а також в розділах про балканські війни і першу світову війни в першому томі "Історії Болгарії", автором яких був

³⁰ Крапивин А.В. Иван Николаевич Частухин (1903-1967) / 50 лет славистики в Московском университете. - М., 1989. - С.86-92.

³¹ Киршевская А.Н. Правительство Стамболійского в Болгарии (1919 - 1923гг.). Дисс. канд. ист. наук. - М., 1952.

³² Там же. - С.113, 133 та ін.

³³ Киршевская А.Н. Правительство Стамболійского в Болгарии (1919- 1923гг.). [Реферат] // Краткие сообщения Института славяноведения. - Вып.12. - 1954; її ж. Реформы правительства Земледельческого союза в Болгарии и их крах // Ученые записки Института славяноведения. - Т.10. - 1954; її ж. Падение правительства Земледельческого союза в Болгарии // Ученые записки Института славяноведения. - Т.11. - 1955.

³⁴ Бирман М.А. Революционный кризис в Болгарии в 1918-1919 гг. - Дисс. канд. ист. наук. - М., 1952; його ж. Нарастание революционной ситуации в Болгарии в 1917-1918 гг. и Владейское восстание // Ученые записки Института славяноведения. - Т. 5. - М, 1952.

також М.А.Бірман, розглянуто ряд питань історії Землеробської спілки в 1912-1918 рр., становища селянства та його боротьби проти політики утистки з боку влади.

Роботи М.А.Бірмана першої половини 50-х р. внесли вклад в оцінку деяких сторін історії селянського політичного руху, а деякі недоліки в них типові для більшості робіт радянських істориків-болгаристів тих років.

Підбиваючи підсумок розробці радянськими істориками в кінці 40-х - першій половині 50-х років історії селянського руху та БЗНС, слід відмітити, що при всій важливості та актуальності проблеми, вона так і не одержала глибокого і детального вивчення. Зберігали важливість питання про ранній етап селянського політичного руху, соціально-політичних поглядів лідерів руху, вимагали уточнення та конкретизації деякі сторони їх діяльності під час воєн і післявоєнної кризи.

В середині 50-х років, знову, після порівняно довгого періоду, спостерігається пошук в дослідженні болгарськими істориками проблем ранньої історії селянського руху. Без глибокого наукового аналізу, на слабкій джерельній базі знову підтверджується, що під впливом Жовтневого перевороту 1917 р. в Росії і в перших заходах більшовиків з іще більшою силою і послідовністю проявляється антикапіталістичний і демократичний характер Землеробської спілки. В більшості робіт має місце ідеалізація ранньої історії селянського руху і діяльності БЗНС, особливо в період після світової війни³⁵. Радянські болгаристи в другій половині 50-х і в 60-х роках в цілому ряді спільних праць³⁶ дали коротку характеристику селянському руху, становій теорії Стамболійського, діяльності його уряду. В 1957 р. побачила світ робота М.А.Бірмана про післявоєнну кризу в Болгарії³⁷, яка стала першим ґрунтовним дослідженням одного з важливих періодів історії цієї балканської країни. В ній автор повторює свої оцінки

³⁵ Геновски М. Някои страни от влиянието на Октомврийската социалистическа революция върху земеделското движение в България // 40 години Великата Октомврийската социалистическа революция. - София, 1957; Кожухаров К., Н.Георгиев, Д.Димитров. Болгарският земеделски народен съюз и Великата Октомврийска социалистическа революция. - София, 1957 та ін.

³⁶ История южных и западных славян. - М., 1957; Очерки истории южных и западных славян. - Л., 1957; История южных и западных славян. - М., 1969; История международного рабочего и национально-освободительного движения. - Ч.І. - М., 1962; - Ч.ІІ. - М., 1969 та ін.

³⁷ Бірман М.А. Революционная ситуация в Болгарии в 1918-1919 гг. - М., 1957.

відповідно діяльності Землеробської спілки в роки першої світової війни та післявоєнної кризи, дані в роботах, які з'явилися раніше.

В наступні роки, майже до кінця 70-х, радянські історики практично не зверталися до історії селянського політичного руху та Землеробської спілки в досліджуваний нами період. Пояснювалось це перш за все "підвищенням ролі КПРС і БКП в житті своїх держав", "історичною місією робітничого класу". Селянству, як і раніше, відводилась другорядна роль, а його історія відверто замовчувалася або описувалася за схемою тодішніх ідеологічних керівників СРСР і народної Болгарії³⁸. Тема селянського політичного руху чекала об'єктивних дослідників.

Мало чим відрізнялося від радянської положення в болгарській історичній літературі в 60-70-х роках, хоча в цей час до розробки окремих сюжетів ранньої історії селянського руху в Болгарії приступає новий загін істориків³⁹. Мабуть, подією цих років могла б стати поява в 1968 році біографічного нарису про Олександра Стамболійського, написаного К.Кожухаровим⁴⁰. Пізніше цілий ряд болгарських авторів були схильні давати книзі високу оцінку. Д.Шарланов в своєму історіографічному огляді відмітив її високий науковий рівень⁴¹. Але на наш погляд, біографічний нарис про життя та діяльність О.Стамболійського носить скоріше описовий характер. Він базується на дуже обмеженому колі джерел, не має жодної наукової виноски.

В цілому ряді досліджень⁴², присвячених різним сюжетам міжвоєнної історії Болгарії, порушуються питання реформаторської діяльності уряду БЗНС. Їх слабиною є те, що вони давали лише загальну оцінку окремим

³⁸ Див.: Киршевская А.Н. Александр Стамболійский и идеи Великого Октября / Советское славяноведение: Материалы IV конференции историков-славистов. - Минск, 1969; Чернейко Г.А. БЗНС - верный союзник болгарских коммунистов. - М., 1979 та ін.

³⁹ Велев А.Л. Реформаторската дейност на земеделското правителство // Известия на ВПШ "Св.Димитров" при ЦК на БКП. - Т.10. - София, - 1961; Дерманджиев Ив. Развитие на държавния апарат в България по време на управлението на Българския земеделски народен съюз // Годшник на Софийския университет, юридически факултет. - София, 1964; Типчев Д. Единодействието между комунисти и земеделци в борбата против фашизма. - София, 1967; Його ж. Великата октомврийска социалистическа революция и Български земеделски народен съюз, - София, 1967 та ін.

⁴⁰ Кожухаров К. Александър Стамболійски. Биографичен очерк. - София, 1968.

⁴¹ Шарланов Д. Дело на Александър Стамболійски в историческата литература // Исторически преглед. - 1979. - N 2. - С. 102.

⁴² Икономиката на България до социалистическа революция. - Т.1. София, 1969; Велев А. Аграрна реформа правителства земеделческогo союза // Актове на I конгрес балканистите. - Т.5. - София, 1970; Його ж. Трудовата повинност на земеделското правителство // Исторически преглед. - 1974. - N 1 та ін.

реформам, впровадженню їх в життя, але ніяк не пов'язувалися їх половинчастістю, що довело кінець кінцем до їх фактичного краху. Заявляється серія робіт, присвячених окремим сторонам діяльності Стамболійського та уряду Землеробської спілки. Серед них перш за все слід згадати дослідження істориків: П.Куніна, Л.Огнянова, П.Панайотова, С.Радулова, П.Стойчева, Д.Тішева ⁴³. Але на жаль, вони в основному торкалися дуже вузьких і специфічних тем. В той же час в них майже не знайшли відображення такі важливі проблеми, як зовнішня політика уряду Стамболійського, його економічні погляди та ін. Побачила світ і книга історика Д.Р.Дімова, присвячена початковому етапу історії селянського руху та БЗНС ⁴⁴.

В зв'язку з 100-річним ювілеєм з дня народження Олександра Стамболійського (1979 р.) знову посилюється інтерес до селянського політичного руху в Болгарії. В працях, які з'явилися в той час, надається нове значення відомим фактам, дається нове трактування деяких сторін діяльності уряду БЗНС. Серед таких робіт слід перш за все назвати збірку доповідей ⁴⁵, які були прочитані на ювілейній Міжнародній конференції в Софії, присвяченій 100-річчю з дня народження Стамболійського. Цікавий матеріал про уряд БЗНС, становище селян, червневих подій 1923 р. був у книгах С.Радулова, Д.Даскалова, Д.Тішева, Н.Недева ⁴⁶, які з'явилися вже після ювілею. Безсумнівний інтерес являють собою роботи, які вийшли в останні десятиріччя: велика монографія Д.Петрової про уряд

⁴³ Кунин П. Аграрно-селянський вприс в Болгарія от Освобождението до края на Първата световна война. - София, 1971; Огнянов Л. Борбата на БЗНС против Първата световна война. - София, 1977; Панайотов П. Влиянието на Великия октомври върху идейното развитие на БЗНС (1917-1920). - София, 1978; Радулов С. Кризата в обществено-политическите възгледи на буржоазна демократия в България (1919-1923 гг.) // Научни трудове АОН СУ при ЦК на БКП. История. - Т.52. - София. - 1972, його ж. За характера на следвоенната криза в България (1918-1923 гг.) // Научни трудове АОН СУ при ЦК на БКП. История. - Т.89. - София, 1977; Стойчев П. Отношението на Александър Стамболійски към Октомврийската революция и Съветска Русия // Исторически преглед. - 1977. - N5; його ж. Александър Стамболійски - идеолог на дребноселската демократия // Исторически преглед. - 1975. - N 1; Тишев Д. Ленин и Българският земеделски народен съюз // Летопис на дружбата. - Т.2. - София, 1970 та ін.

⁴⁴ Димов Д.Р. Началото на историческия път. Селското движение и селската партия в България до войните. - София, 1976.

⁴⁵ Александър Стамболійски. Живот, дело, завети: Приветствия, доклади и съобщения, изнесени на Международната конференция по случай 100 години от рождението на Александър Стамболійски. София, 6 и 7 юни 1979. - София, 1980.

⁴⁶ Радулов С. Управлението на БЗНС и българската буржоазия. - София, 1981; Даскалов Д. 1923 година. Съдебосни решения и събития. - София, 1983; Тишев Д. Началото на историческия прелом. - София, 1981; Недев Н. Заговорът. - София, 1984.

Стамболійського⁴⁷ та художньо-документальна біографія лідера спілки⁴⁸, написана П.Геновим. Притягає до себе увагу і публікація історика Н.Поппетрова про роки навчання О.Стамболійського в Німеччині⁴⁹. Цікавість викликає монографія Л.Василева⁵⁰, присвячена кризі в селянському політичному русі після трагічних подій червня 1923 р. Книга Л.Огнянова "Болгарська землеробська народна спілка. 1899-1912"⁵¹, присвячена історії селянської партії в перші роки її існування. Автор особливо підкреслює демократичну лінію в діяльності партії та її лідерів, по - новому трактує відношення О.Стамболійського до формування станової ідеології БЗНС. Цьому питанню присвячена також стаття П.Стойчева⁵².

Відаючи належне роботам згаданих авторів, слід відмітити, що вони в багатьох питаннях повторюють один одного, дають відносно мало нових даних про діяльність уряду Стамболійського, практично не торкаються раннього етапу селянського руху.

В цих, а втім і в виданих раніше роботах дуже коротко говориться про початок організованого селянського руху, погляди його лідерів, а в деяких зовсім відсутні такі відомості. Кидається в очі упередженість як позитивної, так і негативної думки у різних авторів. На жаль, до цього часу нема робіт болгарських істориків, де б знайшла свої відображення рання історія організованого селянського руху, його становлення й розвиток БЗНС у першій чверті ХХ століття.

Між тим радянські історики в 80-ті роки здійснили певну роботу в напрямі розробки ранньої історії Землеробської спілки, деяких сторін життя та діяльності його відомих керівників. Більша частина цих публікацій як і раніше несли на собі штамп ідеологічних установок КПРС і БКП⁵³.

⁴⁷ Пестрова Д. Самостоятелното управление на БЗНС. 1920-1923. - София, 1988.

⁴⁸ Генов П. Земята беше твоят жребий. Книга за Стамболійски. - София, 1989 (див. також: Генов П. От бащиното рало до държавното кормило. Документални раскази за Александър Стамболійски. - София, 1981).

⁴⁹ Поппетров Н. Студентские години на Александър Стамболійски в Германия // Земя и прогрес. - 1986. - N 3.

⁵⁰ Василев Л. Политическо и организационно развитие на БЗНС (VI.1923 - IV.1925). - София, 1988.

⁵¹ Огнянов Л. Болгарският земеделски народен съюз. 1899-1912. - София, 1990.

⁵² Стойчев П. Словната идеология на БЗНС и участието на Александър Стамболійски в нейното формиране // Исторически преглед. - 1991. - N 7.

⁵³ Бирман М.А. Формирование и развитие болгарского пролетариата. 1878-1923 гг. - М., 1980; Миняев Л.М. Борьба за рабоче-крестьянский союз в Болгарии // Вопросы

В той же час немало досліджень мали в собі нові більш правдиві оцінки різних етапів селянського руху в Болгарії першої чверті XX ст., ролі лідерів цього руху в політичному житті країни ⁵⁴. Інтерес викликали нові праці, де давалася коротка характеристика позиції керуючого ядра БЗНС по відношенню до буржуазної держави і монарха, а також певне значення для більш повної характеристики досягнень радянських славістів (зараз країн СНД) у вивченні селянського політичного руху в Болгарії мають дослідження, які з'явилися в останній час ⁵⁵. В них робиться спроба сформулювати нові підходи до оцінки раннього етапу селянського руху, визначити його періодизацію, проаналізувати демократичні тенденції цього руху і БЗНС, політичну і духовну культуру болгарських селян.

Підбиваючи підсумок тому, що було зроблено дослідниками на сучасному етапі в розробці історії селянського руху в Болгарії і Землеробської спілки у першій чверті XX століття, слід підкреслити, що ця проблема, як ми бачимо, вивчена явно недостатньо. До нашого часу ні у західних болгаристів, ні у істориків Болгарії та країн СНД немає ґрунтовних досліджень, присвячених історії селянського політичного руху та БЗНС на великому відрізку часу - першої чверті XX століття. Необхідність дослідження такої проблеми між тим назріла давно. В зв'язку з політичними змінами в останній час в Болгарії і інших країнах Східної Європи, фактичним розривом наукових та інших зв'язків між істориками, труднощами з друкуванням наукової продукції, дещо зменшився інтерес і до історії Болгарської землеробської народної спілки першої чверті XX століття і до осіб її лідерів. Між тим, ліквідація ідеологічної цензури, можливість об'єктивного розгляду всіх цих проблем, цілісний підхід до історії, який дозволяє уникнути односторонніх трактувань явищ і подій, спрощених характеристик історичних діячів, не дозволяє нам зняти з

історичн. - 1983. - №9; Кадашкий В., Маковецкая Т. БКП и БЗНС в политической системе буржуазной Болгарии (1918-1939 гг.) / Народно-демократические революции и развитие славянских стран по пути социализма. - Харьков, 1985 та ін.

⁵⁴ Гришнина Р.П. Возникновение фашизма в Болгарии (1919-1925 гг.)-София, 1976; Игнатъева Т.В. Эволюция мелкобуржуазных представлений об общественно-экономическом развитии Болгарии // Советское славяноведение. - 1979. - №4; Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. - М., 1987. - Гл. XIV - XVI; Крапивин А.В. Александр Стамболийский: жизнь, взгляды, деятельность. - М., 1988 та ін.

⁵⁵ Матвеев Г.Ф. "Третий путь?" Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. - М., 1992; Семенов К.Н. Режим БЗНС - форма социал-максимализма? К постановке проблемы // Советское славяноведение. - 1991. - №6 та ін.

порядку денного питання про необхідність продовжувати дослідження, дати науковий, об'єктивний аналіз селянського політичного руху в Болгарії в першій чверті ХХ ст.

Мета і завдання дослідження полягає в тому, щоб зробити посильний внесок у вивчення цього питання. Вибір теми оснований не тільки на тому, що в історіографії країн СНД відсутні фундаментальні дослідження, але й на тому, що і в західній болгаристиці поки що не створено істинно наукової концепції селянського руху в Болгарії. Виходячи з того, що історики Болгарії до останнього часу головну увагу приділяли аналізу лише окремих сторін селянського руху, життя та діяльності лідерів БЗНС, автор вважає необхідним проаналізувати всі ці питання. Спираючись на значну кількість різного роду джерел та відомі дослідження, дати цільну картину селянського політичного руху в Болгарії зазначеного періоду. В центрі роботи знаходяться питання зародження і становлення селянського руху, його демократизм, самобутність та особливості; розкрита суть соціально-демократичних поглядів лідерів селянського руху, показана їх боротьба за вплив на основну масу селянського населення та залучення до лав організованого селянського руху. Здійснено спробу показати основні напрямки боротьби БЗНС проти мілітаристської політики буржуазії і монархізму, особливості його розвитку в роки балканських воєн і першої світової війни. В дисертації підкреслено, як становна теорія в 1919 р. була ідеологічним обґрунтуванням захоплення Землеробською спілкою державної влади. Увага автора сконцентрована на діяльності уряду О.Стамболійського в 1919-1923 рр., коли під його керівництвом в країні здійснювалась широка програма реформ в яких поряд з демократичним змістом деяких з них, заходи уряду та парламенту часто применшували права населення, обмежували розвиток ринкових відносин, перешкоджали розвитку політичної і духовної культури. І, нарешті, в роботі була зроблена спроба виявити причини кризи в селянському політичному русі Болгарії в середині 20-х років.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють з початку ХХ століття, коли в Болгарії була створена Землеробська спілка, і закінчуються серединою 20-х років - втратою БЗНС політичної влади.

Методологічною основою дисертації є загальні науково-дослідницькі принципи об'єктивності, історичності, всебічності, логічності, які дозволяють найбільш адекватно відображати процеси історичної реальності. У роботі використаний проблемно-тематичний метод комплексного аналізу подій.

Джерельна база дисертації. Основні джерела почепнуті з мемуарної літератури, публікацій документів, присвячених радянсько-болгарським відносинам ⁵⁶. З болгарських публікацій слід назвати ряд видань документів БКП і БЗНС⁵⁷, текстів виступів та статей О.Стамболійського ⁵⁸, включаючи і том його "Избранных произведений". Використовувались публікації офіційних документів Болгарії про її зовнішню політику та статистичні збірники ⁵⁹.

Важливе місце серед джерел при написанні дисертації займають документи з Архіву зовнішньої політики Росії, де у фондах "Політархів" і "Канцелярія МЗС" виявлені цікаві повідомлення російських дипломатів у Болгарії, які мають зведення про організований селянський рух і його провідних керівників, політичної обстановки у Болгарії в першій чверті ХХ століття, боротьбі землеробських депутатів у Народних Зборах проти антинародної політики царя Фердинанда і крупної болгарської буржуазії з селянського питання.

Важливі відомості знаходилися в Російському центрі сховища та вивчення документів новітньої історії. У фонді Крестінтерна (Ф. 535) є матеріали і звіти про положення щодо селянського руху у Болгарії, є повідомлення про уряд Стамболійського, його реформаторська діяльність.

⁵⁶ Советско-болгарские отношения и связи. Документы и материалы. - Т.1. - Ноябрь 1917 - Сентябрь 1944. - М., 1976; Документы внешней политики СССР. - Т.1-5. - М., 1957-1961 та ін.

⁵⁷ БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК. - Т.1-2. - София, 1987; Великата Октомврийска социалистическа революция и революционните борби в България през 1917-1919. - София, 1957 та ін.

⁵⁸ Стамболійски Ал. Политически партии или съловни организации? - София, 1909; його ж. Принципи на Български земеделски съюз. - София, 1919; його ж. Земеделско управление. Година първа. - София, 1921; Стамболійски А. Избрани произведения. - София, 1980.

⁵⁹ Дневници на XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX Обикновено Народно Събрание. - София, 1908-1923; Кесяков Б. Принос към дипломатическата история на България. - Т.1. - София, 1925; Статистика на изборите за народни представители за XVII, XVIII и XIX Обикновено Народно събрание. - София, 1928; Статистически годишник на Българското царство, 1913 - 1922. - София, 1924; Външната политика на правителство на БЗНС - ноември 1919 - юни 1923. Александр Стамболійски. Документално наследство. - София, 1989 та ін.

Тут же зберігаються тексти виступів на засіданні президії Крестінтерна Г.Дімітрова, В. Коларова, І. Орманова, деяких діячів БЗНС, взаємовідносин БКП і БЗНС у період правління спілки.

Для вивчення цілого ряду питань були використані цікаві джерела, які були відкладені в фондах Державного архіву Російської Федерації і Російського державного воєнно-історичного архіву. Виявлені тут документальні матеріали допомогли вивчити становище болгарського селянства у кінці XIX - початку XX століття; роль сільської інтелігенції у пробудженні їх до боротьби за власні інтереси, а також дізнатись про перші спроби соціалістів пропагувати революційні ідеї серед селян.

Найбільша кількість джерел, які є особливо цінними, зберігаються в болгарських архівах, і, в першу чергу, в Центральному державному історичному архіві. Тут засереджені матеріали про становище БЗНС на початку XX століття, документи центральних органів спілки про слідство і суд над О.Стамболійським та іншими лідерами Землеробської спілки, численні петиції селян на адресу Народних Зборів з проханням поліпшити їх становище, листи селян Стамболійському, його виступи проти політики царя і правлячих "буржуазних" партій. Тут же зберігаються особисті папери, щоденник і твори Стамболійського, його листування з лідерами БЗНС, селянськими і політичними діячами країни. Це матеріали фондів О.Стамболійського (Ф. 252), Д.Драгієва (Ф.698), Р. Даскалова (Ф. 695), Болгарської землеробської народної спілки (Ф. 1176), Народних зборів (Ф. 173), Міністерства закордонних справ (Ф. 176), Н. Сакарова (Ф. 11), В. Радославова (Ф. 313) та ін.

Дуже важливі і цінні відомості відкладені в фондах Державного архіву Республіки Болгарії: Закордонного бюро ЦК (Ф.3), Х. Кабакчієва (Ф. 145), Г. Дімітрова (Ф. 146), В. Коларова (Ф. 147) та ін. Це інформація про Землеробську спілку, ціла низка закликів Постійної присутності до селян, матеріали з історії селянського і демократичного руху у Болгарії.

Велика кількість спогадів про ранню історію селянського політичного руху і Землеробську спілку, про політичні партії, особисте листування лідерів спілки, тексти закликів і звернень керівних органів БЗНС до селян, повідомлення дипломатів західних країн про діяльність Землеробської спілки і О.Стамболійського, сконцентровані в фондах Архіву Болгарської

Академії Наук (АБАН), Архіву Інституту історії при БАН (АИИ при БАН), Болгарського історичного архіву при НБКМ (БИА) та Архіву Постійної присутності БЗНС (Архів на ПП БЗНС). Широко використані в роботі документи з багатьох фондів місцевих архівосховищ Республіки Болгарії: Софії, Пловдіва, Варни, Плевена, Велико-Тирново, Пазарджику, Бургаса, Старої Загори, Слівена, Смоляна та інших міст.

Значний матеріал добуто з російської та болгарської преси і інших видань, які виходили в більшовицькій Росії, а потім в СРСР і Болгарії в період, який досліджувався. Зводячи в єдине весь комплекс різноманітних джерел з центральних та місцевих архівів (тепер країн СНД і Республіки Болгарії), взаємодоповнюючих і підкріплюючих один одного, перевіривши їх і порівнявши один з одним, з залученням опублікованих матеріалів в поєднанні з використанням досягнень сучасної історіографії, вдалося прослідкувати історію БЗНС і селянського політичного руху, погляди і діяльність його лідерів і в першу чергу - Стамболійського, спроба створити в теоретичному та історичному плані цілісне дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що це перша в історіографії спроба комплексного вивчення процесів зародження, становлення і розвитку селянського політичного руху в Болгарії в кінці XIX - першій чверті XX ст. Визначені нові положення складаються з таких:

1. В дисертації вперше широко представлена історіографія теми, введено в науковий обіг широке коло документів та матеріалів з центральних та місцевих архівів Болгарії та Росії.

2. Дисертантом аналізуються процеси зародження й становлення селянського руху, суть яких в тому, що вони відбувалися: по-перше, в умовах впливу демократичних традицій епохи національного Відродження; по-друге, в результаті аграрного перевороту були ліквідовані залишки феодалізму, і земля перейшла в руки селян, але широкі маси селян, які страждали від податків, кабали лихварів і заможних селян, ледве зводили кінці з кінцями; по-третє, в порівнянні з селянськими масами багатьох європейських країн болгарське селянство відзначалося суспільною активністю й організованістю, політичне життя болгарського села випереджало місто; по-четверте, опозиційні настрої, які затаїлися в надрах селянства, уряду та монарха, усвідомлення своєї станової приниженості,

привели болгарських селян до створення своєї партії - Землеробської спілки і, нарешті, по-п'яте, селянство Болгарії не стало резервом буржуазії та соціал-демократії, що й визначило самостійність організованого селянського руху.

3. В дисертації в різних ракурсах розглядається діяльність керованої Драгєвим і Стамболійським БЗНС, цілого ряду інших політичних партій, які являли собою в першій чверті ХХ ст. головні політичні напрямки в житті Болгарії.

4. Досліджено процес зміни ідейних платформ Землеробської спілки при рішучій ролі О.Стамболійського, автора всіх політичних програм спілки з моменту її утворення і до приходу до влади.

5. Всебічно аналізується діяльність уряду БЗНС, яка була спрямована на обмеження влади панівних класів та запобігання виникненню в Болгарії соціалізму, що в кінці й привело до кризи в селянському політичному русі.

Практичне значення роботи. Дисертація і опубліковані з досліджуваної проблеми роботи дозволяють на новому рівні підійти до рішення цілого ряду значних наукових проблем: демократичної суті селянського руху, ролі лідерів непролетарських трудових верств в демократичному процесі, аналіз процесу перетворення держави з суб'єкту володарювання одних класів над іншими в інститут узгодження інтересів різних соціальних груп. Фактичний матеріал, узагальнення та висновки, які містяться в дисертації, можуть бути використані при створенні узагальнюючих робіт з історії демократичного та селянського руху в Болгарії, історії Болгарії, курсів лекцій для студентів університетів "Історія південних та західних слов'ян", "Світовий політичний процес". Самим автором матеріали використовуються в лекціях і на семінарах, при підготовці курсових, дипломних і дисертаційних робіт студентами й аспірантами. Вони складають основу спецкурсів, які читаються автором в Донецькому державному університеті для студентів історичного факультету.

Наукова апробація роботи. Дисертація підготовлена і обговорена на кафедрі нової і новітньої історії Донецького державного університету. Результати дослідження були викладені автором в виступах на ряді наукових форумів, зокрема, на ІХ Міжнародному з'їзді славістів (Київ,

1983), I і II Міжнародних конгресах з болгаристики (Софія, 1981, 1986), III Міжнародному симпозіумі "Університетські дослідження і викладання історії Болгарії у нас і за кордоном" (Смолян (НРБ), 1987), на Всесоюзних наукових конференціях істориків-славистів (Харків, 1985, 1990; Мінськ, 1988); на III Всесоюзних пічєтинських читаннях (Мінськ, 1984), Міжнародних наукових конференціях в Москві (1991-1993), а також на наукових конференціях 1981-1995 р. в Донецькому державному університеті і на різних інших нарадах. Результати окремих етапів дослідження обговорювались на ряді кафедр Софійського та Київського університетів і в відділі Політичної освіти Постійної присутності БЗНС. З проблеми, яка розглядається в дисертації, надруковані монографії, статті та інші роботи в обсязі близько 60 друківаних аркушів.

Поставлені завдання обумовили структуру роботи, в основу якої покладений проблемно-хронологічний принцип дослідження. Він дає оптимальну можливість розкрити з достатньою повнотою історію організованого селянського руху і БЗНС, погляди і діяльність його лідерів, зокрема - Стамболійського, який, як керує ним протягом двох десятиріч Болгарська землеробська народна спілка, являють собою унікальне явище не тільки в національній історії, але і в розвитку суспільно-політичного мислення, соціально-економічної і політичної практики всього європейського континенту.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, її хронологічні рамки, дається аналіз стану дослідження проблеми. В ньому характеризується джерельна база, визначаються цілі, завдання роботи, її наукова новизна та практична значимість.

У **першому розділі** "Зародження організованого селянського руху" досліджені і суб'єктивні причини, і передмова селянського руху в Болгарії. Народжений в основних своїх формах і проявах в 90-ті роки XIX ст. він пройшов два основні етапи - перший до 1908 р., коли селянство на чолі з БЗНС в тяжкій боротьбі з політичними партіями лівої і правої орієнтації зуміло не тільки відстояти свою самостійну лінію розвитку, але й надати руху політичні форми, в основному завдяки Землеробській спілці та його лідерам - Д.Драгієву та О.Стамболійському; і другий - від 1908 до 1912 рр.

Все сказане вище дозволяє зробити висновок про те, що до 1908 р. спілка зуміла закріпити свій вплив в болгарському селі і в суспільстві в цілому. Зріс його авторитет як політичної партії, яка веде все більш рішучу боротьбу з "буржуазними" партіями і монархією на підставі конституційно-парламентського режиму. У відповідності з цим гаслом керівники спілки висловлюються не тільки за більш рішучий виступ Землеробської спілки проти сваволі правлячих "буржуазних" партій, але і на захист прав і свобод громадян, за рівноправну їх участь в політичному житті країни, встановлення "справжнього народовладдя", за збереження дрібної приватної власності селян, надання їм всілякої допомоги та ін. Подальший розвиток ці концепції отримали в працях Д. Драгієва та в книзі А. Стамболійського "Політичні партії чи станові організації?", яку він писав з 1904 по 1909 рр.

У розділі переконливо показано, що в передвоєнні роки селянський політичний рух перейшов в якісний етап розвитку, який примусив правлячі "буржуазні" партії і царя Фердинанда рахуватися з його зростаючою силою і впливом на внутрішні і зовнішні процеси в країні. Підкреслюється, що селянський політичний рух ясно показав болгарській громадськості, що він прогресивний, демократичний, з тенденціями перетворення згодом в основний політичний фактор в країні. Характерні для селянського політичного руху в цілому, а Землеробської спілки зокрема, відомі протиріччя, не заважають оцінити їх як важливе прогресивне явище в Болгарії початку ХХ ст.

У другому розділі "Соціально-політичні погляди лідерів Болгарської землеробської народної спілки" проаналізовані теоретичні настрої Драгієва, Стамболійського і інших лідерів селянського політичного руху по проблемі ролі селянства в житті суспільства. В розділі говориться, що до воєн 1912-1918 рр. вони мали практично однакові погляди, які почнуть змінюватися в воєнні роки і особливо після закінчення першої світової війни, у зв'язку з різким переміщенням осі політичного життя країни вліво. Віддаючи належне Драгієву та іншим теоретикам селянського політичного руху, в главі підкреслюється, що основні положення ідеології цього руху розробляв Стамболійський. Саме він був головним теоретиком програми "третього" селянського, некапіталістичного і несоціалістичного шляху

суспільного розвитку, що, безумовно, визнавали видатні аграрні лідери Європи. Стамболійський розробив ще одну, найважливішу частину своєї теоретичної системи - аграризм. Ідея самостійної селянської політичної влади увінчала теоретичні побудови Стамболійського. Аналіз його основної роботи "Політичні партії чи станові організації?" свідчить на користь того, що Стамболійський і інші лідери спілки лише розвивали окремі положення роботи, але, як правило, не зраджували ні букви, ні духу цього головного твору, який висунув ідею аграрної демократії, а потім диктатури в Болгарії.

У **третьому розділі** "Особливості розвитку БЗНС в роки балканських воєн і першої світової війни" підкреслюється, що воєнні роки стали серйозним випробуванням для слабо укріпленого селянського політичного руху. Сам рух, як і значна частина його керівників, залишився на позиціях боротьби за соціальну справедливість конституційними діями, остаточно впевнившись в необхідності зміни політичної структури болгарського суспільства. В розділі відмічається, що зорієнтували селян на боротьбу проти "буржуазних" політичних партій і режиму особистої влади монарха лідери Землеробської спілки, які продовжили роботу щодо пробудження політичної свідомості у болгарських селян, в тому числі і тих, хто одяг в роки воєн солдатські шинелі. Ця діяльність, незважаючи на труднощі воєнного часу, велася О.Стамболійським і його соратниками, які на заключному етапі першої світової війни все більше схиляються до думки про необхідність більш активної боротьби проти режиму політиків і царя, які дискредитували себе в роки воєн. Як відомо, вони використовували повстання, яке було підготовлено всім ходом розвитку подій в країні і з'явилось підсумком антивоєнних настроїв і демократизації болгарської діючої армії, в інтересах Землеробської спілки. Сучасники характеризували повстання як селянську революцію. В цьому визначенні віддавалось належне і лідерам БЗНС О.Стамболійському та Р.Даскалову, що очолювали повстання. У розділі відзначається, що намагаючись позбуття громадянської війни, Стамболійський і Даскалов розраховували на "мирну" капітуляцію режиму, що дискредитував себе, і здійснення своїх планів "селянської республіки". Однак цим надіям не судилося бути здійсненими.

Автор дисертації відзначає, що аналіз цілого ряду робіт Стамболійського, написаних в роки війни, показує, що ним було висунуте нове завдання для селянського політичного руху - підтримати Землеробську спілку, перетворити її у найвпливовішу політичну партію країни, відтіснивши "старі" буржуазні партії, а потім перейти до здійснення програми максимум і опанувати політичною владою в країні, поставити її на служіння селянському стану.

У четвертому розділі "БЗНС у боротьбі за політичну владу" аналізується нова політична лінія селянського руху в 1918-1919 рр., яка характеризується новою поведінкою в умовах політичної кризи в країні. У розділі показаний новий шлях розвитку Землеробської спілки, який проходив в умовах загостреної боротьби в спілці між течіями Драгієва і Стамболійського з питання характеру та завдань руху. В розділі переконливо показано, що в роки першої світової війни і після її закінчення настав новий етап розвитку БЗНС, що виразився, перш за все, в розколі верхівки спілки і в чіткому розмежуванні між прибічниками Драгієва та Стамболійського, він відобразив і розкол в болгарському селі. Більша частина селянства й землеробських товариств виявилася, в силу обставин, під безпосереднім впливом прибічників Стамболійського, що вмело використали авторитет свого вождя як "героя - мученика" з метою зміцнення позицій своєї групи. Драгієв виступив проти демагогічних висловів і заяв прибічників Стамболійського, але його течія не була впливовою. Боротьба течій керівництва спілки загострила протиріччя в селі, призвела до розколу більшості друзь (місцеві партійні організації спілки).

Уважно аналізуючи кроки уряду держави, керівництво спілки взяло курс на зміцнення тенденції до більш самостійної політичної лінії селянської партії, до необхідності широкої пропаганди її програмних настанов і вимог. В розділі показано, що велика буржуазія та її політичні організації не змогли після війни відновити свій політичний престиж, а пролетаріат і його авангард були слабкі, селянство, у своїй значній більшості, підтримало БЗНС, в основному, групу Стамболійського, які висунули завдання переходу до самостійного правління Землеробської спілки в інтересах цієї більшості. Спримігшися після закінчення першої

світової війни швидко відродити і очолити селянський політичний рух, Стамболійський та його однодумці одночасно з цим істотно поновили соціально - економічні доктрини Землеробської спілки. Нові принципи БЗНС неминуче вели його до установа селянської диктатури. Під "торжеством демократизму" Стамболійський тепер мав на увазі не тільки зміни форми влади - виголошення демократії і республіки, а й зміни змісту цієї влади на користь селян.

В розділі підкреслюється, що оновлення політичних доктрин селянського політичного руху, вибір нового шляху, вміло здійснені О.Стамболійським і його однодумцями, сприяли, в решті-решт, не тільки приходу до влади Землеробської спілки, але і продовжили далі процес розвитку політичної і духовної культури болгарського села.

У п'ятому розділі "Соціал-максималістський режим уряду О.Стамболійського" на основі аналізу архівного матеріалу, болгарської преси того часу, висвітлюються перші два роки діяльності уряду БЗНС, які були відзначені рядом досягнень в реформуванні соціально-економічного і політичного життя країни. Болгарське селянство в цілому позитивно оцінювало його діяльність. В розділі відмічається, що якщо в соціально-економічній галузі кроки, здійснені урядом, задовольняли основну масу селян, то з головних політичних питань єдності не спостерігалось. Основна маса сільських жителів - бідні й середні селяни - наполягали на більш радикальному курсі при проведенні реформ і більш рішучих заходах по відношенню до крупної буржуазії, реакції та позиції помірнього крила в уряді на чолі з М.Турлаковим.

Селянський політичний рух в Болгарії входить в свою активну фазу, коли його лідери починають усвідомлювати причини невдач реформаторської політики уряду Землеробської спілки. Місцеві партійні організації спілки намагаються взяти участь у заходах центральної влади, але слушний момент для реформ був упущений. З початком весни 1922 р. стало очевидно, що всевладність центрального та місцевого апарату, некомпетентність більшості партійних функціонерів, призвели до зростання корупції, зловживань, розграблення державного, громадського і кооперативного майна.

Поставлена лідером союзу О.Стамболійським мета - відбудова суспільства "соціальної справедливості" - здійснювалась не реформістським шляхом досягнення соціального консенсусу, а через фактичне загострення боротьби між станами. Як підсумок, навіть успіхи у зовнішній політиці, важливим завданням якої було полегшення проведення реформ урядом селянської партії, не досягли кінця кінцем бажаного результату.

В розділі відзначається, що зовнішня політика уряду БЗНС була обмеженою, обачливою і реалістичною. Її головне завдання було в тому, щоб вивести Болгарію з міжнародної ізоляції і пом'якшити умови мирного договору в Нейї, домігшись ревізії деяких найбільш обтяжливих статей.

В заключній частині розділу підкреслюється, що західні держави, які пильно слідкували за реформаторською діяльністю уряду Стамболійського, побачили в ній прагнення до установи економічної та політичної диктатури в інтересах селян. Такий розклад справ не влаштував ні буржуазію Заходу, ні пов'язану з нею болгарську буржуазію і реакцію. З цього часу, впевнившись в невдачі більшості реформ, уряд БЗНС з одного боку, а правий табір з другого, рушили в одному напрямку - до диктатури, що на практиці повинно було означати зміну державного уряду.

У шостому розділі " Криза влади Болгарської землеробської народної спілки" дисертант аналізує причини кризи, стверджуючи, що вони були закладені в цілому ряді невдалих, а іноді й глибоко помилкових кроків і дій уряду спілки. Однією з головних причин була невдача з реформами, які не були економічно обґрунтовані, що й призвело до розколу в верхах селянської партії і незадоволення серед основної маси рядових членів партії.

Важливою причиною кризи є те, що спроба уряду БЗНС змінити носіїв економічної влади в країні виявилася невдалою. Створена політична надбудова, яка вступила в протиріччя зі своїм економічним базисом, обумовила нестійкість поновленої політичної системи і, як наслідок, її кризи.

Психологія селянина також дала себе знати - розчарування невдалою економічною політикою, зростання цін, селяни почали масово покидати лави БЗНС. Частина селян з самого початку була незадоволена відходом землеробського керівництва від принципів демократії. Селянським лідерам

на чолі з О.Стамболійським вдалося створити такий розгалужений механізм влади, диригентом якого стала Землеробська спілка, на відміну від попереднього, де панував монарх і політичні представники буржуазії. Багато селян так і не змогли розібратися в складностях, створених режимом Землеробської спілки, панівними структурами. Незадоволення селян викликало і те, що встановлений режимом БЗНС курс на диктатуру здійснювався, головним чином, антиконституційними заходами.

У розділі виявлені і зовнішні причини кризи в селянському політичному русі. До них слід, перш за все, віднести відлив демократичного і революційного руху, який почався як в самій Болгарії, так і в більшості європейських країн, наступ буржуазної реакції, яка зуміла використати з вигодою для себе помилки селянських рухів. Проти БЗНС "працював" також в багатьох випадках максималістичний характер його діяльності. Як болгарська, так і європейська буржуазія, враховуючи все це, порівнювали режим Стамболійського з більшовицьким режимом в Росії, і робили з усього цього висновок, в якому була історична логіка - ці режими близькі до соціального утопізму, отже, приречені на провал.

У висновках підбиті підсумки дослідження, зроблені узагальнення. Селянство, яке складало у Болгарії, як і в більшості слов'янських земель, переважну частину населення, виявилось після визволення і проведення в країні аграрних перетворень головним об'єктом економічної експлуатації з боку держави. Реакцією селянства на подібне відношення стала активна боротьба за право існування, яка вилилася в кінці XIX-на початку XX ст. в цілу серію бунтів та повстань. Болгарське селянство в цей час стало також об'єктом гострої боротьби між "буржуазними" і пролетарськими партіями за політичне керівництво. Від того, за ким воно піде, в певній мірі залежав кінець боротьби між ними. Але болгарське селянство зуміло знайти свій самостійний шлях політичного і духовного розвитку, спираючись в першу чергу на демократичні традиції національного Відродження, які збереглися в народі.

На гребні боротьби селянства за своє економічне і політичне визволення в 1899 р. виникла Болгарська землеробська народна спілка, як професійно-освітня селянська організація. III з'їзд в 1901 р. прийняв рішення про перетворення її в політичну партію. З прийняттям на VII з'їзді

БЗНС в 1905 р. першої Програми остаточно завершився процес її становлення як селянської демократичної партії, яка стала основним стрижнем селянського політичного руху в країні. З цього часу і до своєї трагічної смерті в 1923 році лідером і головним ідеологом партії і руху був Олександр Стамболійський. В основу програми БЗНС ним були покладені принципи аграризму. Тому Землеробська спілка, розвиваючись на цих принципах, боролась за визнання селянства єдиним станом, який здатний грати самостійну роль в політичному житті. Вона дала все необхідне, щоб в умовах буржуазного парламентаризму за допомогою реформ удосконалити капіталізм при збереженні власності, маючи надію на створення суспільства з рівномірно розподіленою власністю, всупереч об'єктивним законам капіталістичного розвитку, прагнув до демократизації політичної системи в своїй країні.

БЗНС, яка стала політичною організацією селян, пройшла складний і важкий шлях розвитку, удосконалюючи політичну і духовну культуру. Головна заслуга Стамболійського в цьому процесі є в тому, що він, уважно вивчивши історичний досвід селянських рухів, селянських організацій інших країн, зумів побачити корінну слабину попередніх селянських рухів: їм, говорив Стамболійський, "були недоступні організація і дисципліна. Хоча землеробське населення величезне, воно безсиле тому, що роз'єднане". Ідеолог і політичний вождь селянського руху в Болгарії хотів створити в своїй країні міцну, згуртовану, централізовану, дисципліновану організацію селянства, яка очолить всі напрямки боротьби землеробів за свої права і інтереси. Землеробська спілка, говорив Стамболійський, покликана згуртувати всіх болгарських селян в єдине ціле і зробити їх спроможними до суспільної, політичної і економічної, освітньої і ідейної боротьби.

Селянський політичний рух в Болгарії в першій чверті ХХ ст. пройшов цілий ряд важливих етапів і дав численні приклади того, що трудящі маси можуть і повинні йти в авангарді демократичних процесів, добиваючись права на ведучі позиції в суспільстві.

На відміну від керівників болгарських селян, які ставили перед собою завдання створення держави, долями якої вершили б селяни, аграрні лідери європейських країн домагалися для свого селянства тільки політичної

рівноправності. Саме тому селянство європейських країн бачило в уряді БЗНС " першу в історії чисто селянську владу ", " уряд плугу ", який здійснював рішучі заходи по захисту інтересів бідних і середніх селян, і який заявив, що покінчить з капіталістичною експлуатацією села, поменшить податковий тягар, знищить коріння мілітаризму і джерела воєнної небезпеки.

Землеробська спілка хоч і перевершувала всі інші селянські і аграрні партії Європи своєю організованістю, все-таки терпіла одну поразку за іншою, бо прагнула до встановлення партійної диктатури в політиці і економіці від імені одного класу.

В середині 40-х років лідери селянського руху в Болгарії зробили спробу знову відродити політичні принципи БЗНС, сформульовані на початку ХХ ст. О.Стамболійським, установити в " селянській країні селянську владу ". Маючи перевагу у владних структурах, представники комуністів рішуче заважали цьому, усунувши влітку 1947 р. від керівництва БЗНС його лідера Н.Петкова, якому було висунуто звинувачення в прагненні скинути політичний режим в країні. Реформована після цих подій БЗНС на своєму XXVII з'їзді заявила про підтримку курсу комуністів на будівництво соціалізму й комунізму в Болгарії, утративши ознаки політичної партії.

Політичні зміни в кінці 1989 - на початку 1990 р. в країні дозволили селянським лідерам почати відродження самостійної лінії діяльності БЗНС. Зміни, які пройшли в останні роки в Болгарії, дозволили знову піднести на належний рівень роль селянства в житті суспільства. В Болгарії та цілому ряді інших країн - Росії, Польщі, Україні, Білорусії, в зв'язку з оновленням політичного і духовного життя, знову вагоме значення набули селянські і аграрні партії. Виступаючи в складі лівих блоків за інтереси жителів села, ці партії активно намагаються вирішувати проблеми своїх держав, користуються підтримкою широких мас трудящих.

На захист виносяться два положення дослідження: проблема зародження й становлення організованого селянського руху в Болгарії та проблема керівництва державою селянської партії. Перша з них складається з таких питань: зародження організованого селянського руху, соціально-політичні погляди лідерів руху, боротьба селян проти

мілітаризму і війни. В рамках другої проблеми розглядаються питання зміни ідеологічних та політичних доктрин селянської партії, її боротьби за владу і аналіз соціально-економічного та політичного становища країни в умовах диктатури БЗНС. Причому, виносячи ці проблеми і питання на захист, дисертант головну увагу приділяє причинам кризи в лавах організованого селянського руху і, як наслідок, втраті спілкою влади влітку 1923 року.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Александр Стамболийский: жизнь, взгляды, деятельность. - М.: Высшая школа, 1988. - 184 с. (13.8 др.арк.).
2. Съветският принос в изучаването на българското революционно работническо движение от края на XIX и началото на XX век. - София: Профиздат, 1987. - 195 с. (12.5 др.арк.).
3. Советская историография рабочего и крестьянского движения в Болгарии (конец XIX - начало XX в.). - Депонирована в ИНИОН АН СССР 7.XII.1987 г. N 1733 // Новая советская литература по общественным наукам: История. Археология. Этнография. - N 7. - М., 1987. - 208 с. (11 др.арк.).
4. Исторический путь Болгарского земледельческого народного союза: Методические указания к изучению спецкурса (для студентов специальности "История" всех форм обучения). - Донецк: ДонГУ, 1988. - 37 с. (1.5 др.арк.).
5. Хрестоматия по истории южных и западных славян. - Т.2. - Минск: Университетское, 1989. - 295 с. (В співавт.) (3.5 др.арк.).
6. Программа дисциплины "История южных и западных славян" (для студентов исторических факультетов университетов). - Донецк: ДонГУ, 1992. - 28 с. (1.3 др.арк.).
7. Болгарский земледельческий народный союз в политической борьбе (1918-1923 гг.): Тексты лекций для студентов исторических факультетов. - Донецк: ДонГУ, 1996. - 104 с. (9.75 др.арк.).
8. Революционизиране на българската армия на румънския фронт през 1916 - 1917 г. // Военноисторически сборник. - Кн.1. - София, 1982. - С.162 - 169. (1.0 др.арк.).
9. Советская историография истории Болгарского земледельческого народного союза в 1899-1919 гг. / Народно-демократические революции и развитие славянских стран по пути социализма: Тезисы Всесоюзной научной конференции историков-славистов. - Харьков: ХГУ, 1985. - С.211 -212 (0.2 др.арк.).
10. Борьба демократических сил Болгарии против политики крупной буржуазии и монархии в конце 90-х годов XIX в. до г. - Депонирована в ИНИОН АН СССР 27.12.1985 г. N 23522 // Новая советская и иностранная литература по общественным наукам. Народная Республика Болгария. - N11. - М., 1986. - 24 с. (1.0 др.арк.).

11. Печать Болгарского земледельческого народного союза о революционных событиях в России (1904-1917 гг.) / Роль общественности в развитии советско-болгарского сотрудничества: Тезисы докладов и сообщений Республиканской научно-практической конференции. - Харьков: 1987. - С.25-27 (0.3 др.арк.).
12. Сьветската следовна историография за по-ранната история на Български земеделски народен съюз (1899-1919 гг.) // Исторически преглед. - N1. - София, 1987. - С.69-85 (1.8 др.арк.)
13. Пролетариат России и Болгарский земледельческий народный союз в 1905-1907 гг. / Рабочий класс СССР - ведущая революционная и созидательная сила советского общества: Тезисы докладов и сообщений Республиканской научной конференции. - Донецк: ДонГУ, 1987. - С.15-17 (0.4 др.арк.).
14. Руският посланик в София за дейността на БЗНС // Земя и прогрес. - N2. - София, 1988. - С.44-48 (0.5 др.арк.).
15. Современная советская историография крестьянского движения в Болгарии (конец XIX - начало XX вв.) / България след Освобождението. - Т.8. - София: изд.на БАН, 1988. - С.535-542 (0.5 др.арк.).
16. Руски дипломати в България за селското движение и БЗНС в началото на XX век // Земя и прогрес. - N11. - София, 1988. - С. 39-43(1.0 др.арк.).
17. Българистика в Донецкия университет // Българистика. - N1. - София, 1988. - С.24-29 (0.6 др.арк.).
18. Русские дипломаты в Болгарии о крестьянском движении и БЗНС в начале XX в. / Великий Октябрь и зарубежные славянские страны: Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции историков-славистов. - Минск, БГУ, 1988. - с.210-211 (0.2 др.арк.).
19. Руски дипломати за Александър Стамболийски // Земя и прогрес. - N2. - София, 1989. - С.44-52 (1.0 др.арк.).
20. Иван Николаевич Частухин (1903-1968 гг.) / 50 лет славистики в Московском университете: сб.статей под ред. В.Г.Карасева. - М.: МГУ, 1989. - С.86-93 (0.6 др.арк.).
21. Изпълнен с дръзновение живот (Към 90-годишнината на БЗНС) // Земя и прогрес. - N 11-12. - София, 1989. - С.76-80 (0.5 др.арк.).
22. Олександр Стамболийський про революційні події в Росії на початку XX ст. // Проблеми слов'язнознавства. - Вип.42. - Львів: вид. Світ, 1990. - С.113-116 (0.5 др.арк.).
23. К вопросу о демократизме крестьянского политического движения в Болгарии в начале XX в. / Българистика в системe общественных наук: опыт, итоги, перспективы. - Харьков: ХГУ, - 1991. - С.65-66 (0.2 др.арк.).
24. Некоторые вопросы теории и практики рабочих и крестьянских партий в Болгарии и Сербии на съездах 1905 года / Первая российская революция 1905-1907 гг. в свете нового теоретического мышления: Тезисы докладов и сообщений Республиканской научной конференции. - Горловка: ГГПИИЯ, - 1991.- С.63-65 (0.2 др.арк.).
25. Крестьянское политическое движение в Болгарии (конец XIX - начало XX в.) / Человек в современном мире. - Москва - Донецк: Возрождение, 1991. - С.16-20 (0.5 др.арк.).
26. Болгарское крестьянство в конце XIX века / Человек в современном мире: Материалы Межрегионального научно-практического семинара. - Москва - Донецк: Возрождение, 1992. - С.53-57 (0.5 др.арк.).

27. Болгарское крестьянство в начале XX века / Человек в современном мире: Материалы Межрегионального научно-практического семинара. - Москва - Донецк: Возрождение, 1992. - С.58-61 (0.5 др.арк.).
28. Александр Стамболийский в политической истории Болгарии / Личность в политической истории Отечества: Материалы Международной научной конференции. - Часть I. - М.: МАИ, 1993- С.181- 185 (0.5 др.арк.).
29. "История южных и западных славян": возвращение забытых имен / Тезисы докладов вузовской научной конференции профессорско-преподавательского состава по итогам научно-исследовательской работы: Гуманитарные науки. - Донецк: ДонГУ, 1993. - С. 4-5 (0.2 др.арк.).
30. А.Стамболийский и духовная культура болгарских крестьян / Тезисы докладов научной конференции профессорско-преподавательского состава Донецкого государственного университета. Исторические науки. - Донецк: ДонГУ, 1995. - С.64-67 (0.3 др.арк.).
31. Методологические и методические проблемы преподавания курса "Политическая и духовная культура болгарского крестьянства" / Тезисы докладов научной конференции профессорско-преподавательского состава Донецкого государственного университета. Исторические науки. - Донецк: ДонГУ, 1995. - С.93-94 (0.2 др.арк.).
32. Место и роль духовенства в политической и духовной жизни украинской и болгарской деревни начала XX века / Материалы научной конференции "Богдан Хмельницкий: жизнь, деятельность, история и современность". - Донецк: ДонГУ, - С.26-28 (0.3 др.арк.).
33. Реф. на кн.: Райко Даскалов. Избрани произведения. - В 2 тт. - София: изд. на БЗНС, 1986. - Т.1. - 600 с.; Т.2. - 444 с. // Общественные науки за рубежом. Реферативный журнал. История. - N 4. - М., 1988. - С.50-53 (0.4 др.арк.).
34. Рец. на кн.: Историография истории южных и западных славян. - М.: - МГУ, 1987 // Новая и новейшая история. - 1988. - № 6. - С. 208 - 209. (0.4 др.арк.).

SUMMARY

Krapivin A.V. Bulgarian agricultural people union in the political struggle of the first quarter of XX century.

The dissertation for the degree of doctor of historical sciences, speciality 07.00.02 - Universal history. Kiev Taras Shevchenko University. Kiev, 1996.

In the dissertation manuscript the rise and development of peasant political movement in Bulgaria at the end of XIX c. and the beginning of XX c. is investigated, as well as social and political views of their leaders. Main periods of BAPU struggle against militarism, wars and regime of personal power of tzar are recreated. The most important presuppositions and reasons of renewal of political doctrines of peasant movement are discovered. The role and place of Bulgarian agricultural people union government in establishment of the regime of peasant movement and its weak sides are defined. The analysis of crisis reasons in the peasant political movement and loss of power by peasants is made.

Крапивин А.В. Болгарский земледельческий народный союз в политической борьбе первой четверти XX ст.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 - Всеобщая история, Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев, 1996.

В рукописи диссертации исследуется зарождение и развитие организованного крестьянского движения в Болгарии на рубеже XIX-XX веков, а также социально-политические взгляды его лидеров. Воссоздаются основные этапы борьбы БЗНС против милитаризма, войн и режима личной власти царя. Выявляются наиболее важные предпосылки и причины обновления политических доктрин Земледельческого союза. Определяется роль и место правительства БЗНС в установлении режима крестьянской диктатуры, его слабые стороны. Осуществлен анализ причин кризиса в крестьянском политическом движении и утраты крестьянами власти.

Ключові слова: селянський політичний рух, Болгарська землеробська народна спілка, селянська диктатура.

Подп. в печать 21.10.1996 г. Усл. печ. л. 2 Формат 60×84¹/₁₆. Тираж
100 экз. Заказ № 76

Донецкий государственный университет, 340055, Донецк,
ул. Университетская, 24

Лаборатория компьютерных технологий Донецкого госуниверситета

431 420

AB 36.335